

HUKUK SOSYOLOJİSİNİN METODOLOJİK MESELELERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

Reza Banakar**

Çev. Uğur Dinç***

Hukuk sosyolojisinin, uygulayıcıların tecrübe ettiği şekliyle hukukun ‘doğruluk’unun idrâk edilmesindeki metodolojik sınırlamaları bu çalışmanın genel odağını oluşturmaktadır. Çalışma, hukukun yekpâre bir ‘doğruluk’unun bulunmadığını ileri sürerek başlıyor. Bu ‘doğruluk’un’ bazı yönleri hukukun kendisinin, üstü tekrar tekrar örtülen işleyişleriyle üretilirken, diğer yönleri hukuk ve sosyoloji söylemlerini potansiyel olarak birbirine bağlayan, ampirik olarak temellendirilmiş bilgiye istinâden ortaya çıkmaktadır. Bu söylemsel akrabalığa rağmen, hukukun dâhili süreçlerine dâir sosyolojik çalışmalar maddî hukuk tecrübesine sahip araştırmacıların bile zorlanmasına sebep olmaktadır. Bu meselenin ortaya konulması için, bu çalışmada hukuk sosyolojisi tıbbî sosyoloji ile karşılaştırılıyor ve sosyolojinin tıbbın ‘doğruluk’unu ele alma tarzına dikkat çekiliyor. Çalışmanın son bölümü hukuk sosyolojisinin metodolojik meselelerini bilim sahasında süregiden çatışma ve rekabet bağlamına yerleştirerek, bunlara ilişkin muhtemel çözümler hakkında bir soruşturma başlatıyor.

Hukuka dâir sosyolojik çalışmaların büyük çoğunluğu hukuktan uzak bir şekilde, hukukî ve toplumsal faktörler arasındaki etkileşime yoğunlaşarak yürütülmektedir. Bu çalışmalar hukukun yazılı ya da temel yönüne dokunmamakla, ‘sosyolojiden hukuka doğru nihâî ve mantıkî adım’ı atmaya yeltenmiyorlar; bunun sonucu olarak da ‘birçok hukukçu akademisyen sosyolojik çalışmaları, ileri düzeyde akademik, metinsel bir muhakeme faaliyeti olarak hukukun “gerçek”

* “Reflections on the Methodological Issues of the Sociology of Law” başlığıyla **Journal of Law and Society**, Volume 27, Number 2, June 2000 (© Blackwell Publishers Ltd 2000, 108 Cowley Road, Oxford OX4 1JF, UK and 350 Main Street, Malden, MA 02148, USA)’de yayımlanan makalenin Türkçe tercümesinin yayın izni alınmıştır.

** Sosyo-Hukukî Çalışmalar Merkezi, Wolfson Koleji, Oxford Üniversitesi, Oxford OX2 6UD, İngiltere. Yorumları ve faydalı önerileri için Roger Cotterell ve David Nelken’e teşekkür ederim.

*** Arş. Gör., İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

doğasının temelinde olmamaları dolayısıyla dikkate almama eğilimindedir”¹. Diğer taraftan, bu nihâî adımı atan ve hukukun dâhilî işleyişlerini hukukî bağlamda soruşturmaya ya da, David Nelken’in ifâdesiyle, ““toplum”un “hukuk”un içinde üretilme tarzı”nı² incelemeye çalışan çalışmalar az sayıda ve çoğunlukla tartışmalıdır. Bu güçlük, Roger Cotterell’e göre, ‘hukuk sosyolojisi çalışmalarını diğer hukukî inceleme türleriyle, yalnızca yan yana getirmekten ziyâde, bütünleştirmekten alıkoymaktadır’.³

Niçin hukuk hakkında içeriden, yani hukukun dâhilî işleyişlerine ve uygulayıcıların tecrübeye dayanan kavramlarına istinâden yürütülen sosyolojik çalışmalar maddî hukuk tecrübesine sahip sosyo-hukukçu akademisyenler için bile güçlükler doğurmaktadır? Bu, hukukun kendisine ait bir ‘gerçeklik’ ya da ‘doğruluk’a, yani, sosyolojik kavramlarla elde edilemeyecek olan, dünyayı anlama ya da tasvir etmede kendi tarzına sahip olmasından kaynaklanıyor olabilir mi? Diğer bir deyişle, sosyolojinin ancak kendi kavramları, tanımları ve varsayımları üzerinden dünyayı anlayabilmesi ve, dolayısıyla, hukukî fikirlere ışık tutamaması ve hukuk öğretisine dâir soruları açıklığa kavuşturamaması, bunun sonucu olarak da hukukun ve hukukî düşünüşün özüne erişilemez oluşu olabilir mi?⁴ Basitçe söylemek gerekirse, buradaki soru, sosyolojinin kendi kıyafetlerinden soyunup soyunamaması ve hukukun ‘doğruluk’unu, yani hukukî fenomenin motiv ve anlamlarını dâhilen anlama ve açıklamak için hukuka nüfuz edip edememesidir.

Aşağıda söylenenler hukuka dâir sosyolojik çalışmalarda çözüme kavuşturulmamış birtakım metodolojik meselelere işaret ederek, hukukun ‘doğruluk’unu elde etmede sosyolojinin sınırlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Hukuk sosyolojisine özgü olmayan ve sosyolojinin diğer alt şubelerinde de var olan bu metodolojik engeller, dâhilîlerin (hukukçular, hekimler, müşteriler vd.) kendi faaliyet

¹ J. Morison and P. Leith, *The Barrister’s World and the Nature of Law* (1992) 155.

² D. Nelken, ‘Beyond the Study of “Law and Society”’ (1986) *Am. Bar Foundation J.* 323, 325’tte.

³ R. Cotterell, ‘Why Must Legal Ideas be Interpreted Sociologically?’ (1998) *25 J. of Law and Society* 172.

⁴ Karşılaştırım id., ayrıca D. Nelken, ‘Blinding Insights? The Limits of a Reflexive Sociology of Law’ (1998) *25 J. of Law and Society* 407, and D. Nelken (ed.), *Law as Communication* (1996).

alanları üzerine ‘yakın-tecrübî’ kavram ve bakış açıları ile dâhilîlerin kavrayış, inanç, niyet ve eylemleri hakkında hâricîlerin (bu hâlde hukuk, tıp vd. üzerine çalışan sosyolog) ‘uzak-tecrübî’ kuramsal kavramları arasındaki gerilimle ilgilenir⁵. Dahası, dâhilîlerin kurumsal âdiyet ve toplumsal duruşlarının bu gerilimin şekil ve kapsamını belirlediğini ileri sürmek için gerekçeler var. Müşteri ya da hasta gibi dâhilîlerin, kendilerinin tecrübe, kavrayış, niyet vd. hakkında sosyologun tasvir, tanım, ve incelemelerine itiraz etme imkân ya da gerekçeleri bulunmayabilirken, hukukçular ya da hekimler bu konuda hem imkân hem de gerekçelere sahiptir.

Toplumsal açıdan önemli verilerin araştırmacıdan bağımsız olarak var olmadığı sosyolojik bir klişedir. Sosyolojik araştırma bu verileri üreten toplumsal ortama dâhil olma eylemidir. ‘Hakkında araştırma yapılanların, nihâî gözlemlere ulaşmada soruşturmacıya genellikle iştirak ettikleri eylem ... toplumsal bir eylemdir’⁶. Soruşturmacıya ‘iştirak’ edenler ve/veya bu verileri üreten ortam (kendilerinden çoğunlukla bilgi kaynağı olarak bahsedilir) kurumsal karakteristikleri dolayısıyla seçildiklerinde, araştırmacı bir *kurumsal* cevap şeklini tetiklemeyi beklemelidir. Böyle bir cevap, kolay fark edilememe ihtimâlinin yanında, sosyologun topladığı verilere ve verilerin formuna erişimini etkileyerek, bilgi kaynaklarının yakın-tecrübî kavram ve algıları, kimlik, özerklik ve toplumsal denetim (*control*) açılarından kurumların menfaati arasında denge gözetir. Kuram ve metodolojinin birbirleriyle derinden ilişkili ve bağımlı olması dolayısıyla, bu türden kurumsal cevapların da sosyolojik kuramların gelişimi üzerinde etkisinin bulunduğunu ileri sürebiliriz.

Diğer bir şekilde söylersek, sosyolojinin tercih ettiği çalışma konusundan (hukuk, tıp, etnisite, cinsiyet, aile ya da spor olsun) bağımsız şekilde, bu çalışma konusunun kurumsal karakteristikleri (meslekîleşme, nezâret (*surveillance*) gücü, öz-kimlik, toplumsal denetime yönelik ilgi vs.) çalışmaların gerçekte yü-

⁵ C. Geertz, ‘From the Natives’ point of View: on the Nature of Anthropological Understanding’ in *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion*, ed. R.T. McCutcheon (1999). Geertz’e (pp. 38-50) göre, bir dâhilînin (ya da öznenin) bakış açısı ‘yakın-tecrübî’dir ve hâricînin (bir analist) ‘uzak-tecrübî’ olan bakış açısından farklıdır. Fakat, bu iki bakış açısı arasındaki farklılık derece itibariyledir, yani, bunlar zıt kutuplar değildir. (p. 51).

⁶ M. Mulkay, *Sociology of Science: A Sociological Pilgrimage* (1991) 3.

rütülüş tarzını ve üretilen bilgi/doğruluk formunu etkiler. Bu, ayrıca, burada ele aldığımız metodolojik engellerin mesleklere ve toplumsal kurumlara odaklanan dallarda kendi varlıklarını daha güçlü şekilde bilindir kıldıkları anlamına da gelir. Bunları hukuk sosyolojisi bakımından özel sonuç kılan şey, onların kendilerini sosyo-hukukî araştırma içinde gösterdikleri *birleşik* formdur. Bu birleşim, sonuç olarak sosyoloji karşısında hukukun kurumsal özelliklerinin bir sonucudur. Bu argümanın temelinde sosyolojinin alt dallarının karşılaştığı metodolojik engellerin kapsamının, sosyolojik soruşturma konusu edilen tema, mesele vd.nin ‘kurumsal güç’üyle doğru orantılı olarak farklılaşması yatmaktadır.

Metodolojik engeller hakkındaki soruşturmamıza başlamadan önce, sosyolojinin çeşitli alt dallarının çalışma konularının kurumsal özelliklerinin, ürettikleri bilgiler üzerindeki etkisini değerlendirmede birtakım ölçütler formüle edebilmek için, kurumsal güç düşüncesini işler hâle getirmek zorunludur. Bu çalışmanın ilk bölümünde, kurum ve meslek gibi kavramların incelenmesiyle buna teşebbüs edilecektir. İkinci bölümde, ilgimi hukuka yöneltiyorum ve hukukun kurumsal gücünün, çeşitli dil oyunlarından oluşan parçalı yapısını ezoterik bir maddî hukuk külliyatı çevresinde temellenen yekpâre bir söylem olarak sunmada gösterdiği meslekî mahâret ile izhâr ettiğini ileri sürüyorum. Bunu, üçünde bölümdeki, tıbbın kurumsal gücünü sosyolojinin nasıl ele aldığını inceleme teşebbüsünde bulunarak hukuk sosyolojisi ile tıbbî sosyoloji arasında bir karşılaştırma izleyecek. Çalışmanın son bölümü, burada gözler önüne serilen metodolojik meselelere, bunları bilim alanındaki çatışma ve süregelen rekabetleri içeren daha geniş bir bağlamda inceleyerek, verilebilecek muhtemel cevaplara dâir bir arayış başlatıyor.

I. KURUMSAL GÜÇ

A. Kurumlar

Kurumlar, belirsiz zaman/mekân aralıkları boyunca gerçekleşen toplumsal ilişkilerin yoğun, refleksif şekilde gözetimini (*monitor*) sağlayan ve gerektiren, dolayısıyla toplumsal denetim için hayli dinamik, gelişmiş sistemler oluşturan toplumsal yapılarıdır⁷. Bunlar yalnızca toplumsal yapıların unsurları ya da tekrar-

⁷ Karşılaştırım A. Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern*

lanan etkileşim kalıplarının bir birleşimi değil, fakat fail ve yapı ikiliğini ortaya koyan bir uygulamalar kümesidir⁸. Bu argüman çizgisi doğrultusunda, toplumsal kurum kavramı burada, kendisi sâyesinde faillik düzeyinde sürdürülen toplumsal uygulamalar üretiminin zaman ve mekâna karşı korunabildiği, tekraren düzenlenen uygulamalar kümesi olarak anlaşılmaktadır. Bu uygulamalar, sonuç olarak, kurumsal yapı ve toplumsal sistemlerin meydana getirilmesi ve yeniden üretimi için zorunlu koşulları sağlamaktadır. Bu uygulamaların yapı düzeyinde bir nesnel ve süregiden gerçeklik izlenimi verecek şekilde sürdürülmesi ve örgütlenmesi için, değişen davranış kalıpları faillik düzeyinde örgütlenmeli ve yeniden üretilmelidir. Buna mikro düzeyde öz-gözetim ve toplum düzeyinde uzman gözetimi ile ulaşılmaktadır. Eylemler, sonuçlarının yapısal düzeyde eylemlerin koşullarını geri beslemek ve düzenlemekle örgütlenmiş hâle gelirler. Toplumsal kurumlar bu sebeple toplumsal denetim merkezleridir ve, Giddens'in terminolojisiyle, refleksif olarak gözetlenen gelişmiş sistemleridir⁹. Kurumların öz-gözetim rolü bakımından temel olan şey, failin bilgisi ve bilebilirliğidir¹⁰.

İşlerlik düzeyinde ileri sürülebilir ki, kurumlar, kaynakları korumada göreceli olarak sabit araçların –ki bu, kurumlar özel sonuçlar elde etmeye çalıştığında elde edilebilir– oluşturulmasıyla gelişirler. Kaynaklar sonuçları kolaylaştırır ve bu itibarla kurumsal hâkimiyetin temelidir. Fakat, hâkimiyet yalnızca

Age (1991) 16.

⁸ Karşılaştırım A. Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration* (1986). Kurumlar hakkında getirilen bu yaklaşım Giddens'in 'yapılaşırma kuramı'na dayanmaktadır. Yapılaşırma kuramının eksikliklerine dâir eleştirel bir değerlendirme için bkz. D. Held and J. B. Thompson, *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his Critics* (1989) and R. Collins, 'The Romanticism of Agency/Structure Versus the Analysis of Micro/Macro' (1992) 40 *Current Sociology* 77.

⁹ Giddens, op. cit., n. 7.

¹⁰ Karşılaştırım A. Giddens, *Central Problems in Social Theory* (1979). Giddens burada işaretleme, hâkimiyet ve meşrûiyet açılarından kurumlara dâir bir sınıflandırma yapıyor. İşaretleme, temel olarak, normatif gücü aracılığıyla hâkimiyet görünümleri arz eden dil sâyesinde oluşturulur. Hâkimiyet yetkilendirme (siyâsî sistemin yaygın bir özelliğini oluşturan) ve tahsisat (ekonomik sistemin birincil özelliği) formlarını alabilir. Hâkimiyetin bu tezâhürleri dâima işaretleme ve normatif unsurların yardımıyla mobilize edilir. Meşrûiyet hâkimiyet koordinasyonuna katkıda bulunurken, aynı zamanda işaretleme de içerir. İşaretleme, hâkimiyet ve meşrûiyet bu sebeple kurumların birbirleriyle ilişkili bulunan üç özelliğidir. Fakat, her kurumun kendi özel, belli başlı özelliği vardır: temel özellik ekonomik sistemde tahsisat formundaki hâkimiyet, siyâsî sistemde yetkilendirme formundaki hâkimiyet, hukuk sisteminde meşrûiyettir. (karşılaştırım Giddens, id., p. 107). Burada Giddens'in sınıflamasını daha geniş bir anlamda takip ediyorum.

kurumun sonuçları sâyesinde sürdürülemez; kurum tarafından kullanılan usûlî normların bir derece meşrûiyet taşımasına ihtiyaç duyar. Kurumların gelişimi kaynakları işletebilecek dâhili mekanizmaları da gerektirir; bu süreç kurumların öz-gözetim rolünden, (gelecek bölümde göreceğimiz üzere, meslekleşme ile formelleşen) bilebilirliğinden ve (Giddens’ın işâretleme dediği) iletişim tarzından ayrılamaz. Son olarak, kurumlar kendi çevrelerinde bir derece özerkliğe ihtiyaç duyarlar. Kurumların özerklik ve toplumsal etki alanını sürdürmek için hâkimiyetlerini meşrulaştırma ve sağlamlaştırma eğilimleri birçok açıdan meslekleşme stratejisiyle gerçekleştirilmektedir.

B. Meslekleşme

Burada ‘meslek’, uğraşı uygulamalarına zemin hazırlayan uzmanlaşmanın yaratılma, uygulanma ve denetlenme yolunun kurumsallaşmasını vurgulamak için kullanılmaktadır. Millerson’a göre, bir uğraşı (i) becerilerini kuramsal bilgiye dayandırmak; (ii) bu beceriler üzerine özel bir eğitim ve öğretim sağlamak (ve mensuplarından buna sahip olmalarını talep etmek); (iii) imtihan ile mensuplarının ehliyetini sağlamak; (iv) ahlâk kurallarını, yani mensuplarının meslekî bütünlüğünü koruyacak davranış kodlarını uygulamak; (v) bir kamusal hizmet ideali benimsemek, yani kamusal iyiye yönelik hizmetlerde bulunmak; ve (vi) mensuplarını örgütleyen bir meslek birliği kurmakla bir meslek konumuna gelir¹¹. Millerson’ın ‘özellik (*trait*)’ kuramı 1960’ların yapısal işlevselciliğinin bir ürünüdür, ve esasında, mesleklerin oluşumunda failliğin rolüne ve gücün önemi- ne (özellikle meslekler ile devlet arasındaki özel ilişkiye) yeterince dikkat etmesine rağmen¹², mesleklerin iddialarını ilk elde ciddiye alır görünmektedir¹³.

¹¹ G.L. Millerson, *The Qualifying Association* (1964).

¹² Özellikler bazı sosyologlarca meslekten olmayanların naifliğinden beslenen mitler olarak görülür. Meslekleşmeye dâir çeşitli kuramların bir değerlendirmesi için bkz. K.M. Macdonald, *Sociology of the Professions* (1995) 6-14.

¹³ Karşılaştırmalı Compare M.S. Larson, *The Rise of Professionalism: A Sociological Analysis* (1977); ayrıca, R.L. Abel, ‘The Rise of Professionalism’ (1979) 6 *Brit. J. of Law and Society* 82, and T.C. Halliday, *Beyond Monopoly: Lawyers, State Crisis, and Professional Empowerment* (1987). Larson ve ayrıca Abel’e göre, (ordu ve rahipliğin hâricinde) meslekler temel olarak piyasa denetimine dâir çıkarıcı bir projedir. Bu görüş Halliday’in, meslekî örgütlerin otoritelerini (ve tekellik haklarını) hem ‘bilgi üstünlüğü’ hem de bu üstünlüğün toplumsal iyi için kullanılmasından aldığı ileri sürdüğü, Chicago Baro Vakfı üzerine olan çalışmasında sorgulandı.

Ben, Millerson'un kuramının bazı aksaklıklarını mümkün mertebe gidermek için, meslekî özellikleri asıl olarak uğraşı grupları tarafından kendi meslekî hedeflerine ulaşmak için kullanılan araç işaretçileri olarak görüyorum. Özellikler, ilk olarak, siyâsî, iktisadî ve toplumsal elitlerin desteğini kazanarak (yalnızca devlet tarafından sağlanabilen) meslekî tekel ve özerkliği koruyabilmede, ikinci olarak, öğretim taleplerinden ahlâk kurallarının uygulanmasına dek değişen birçok denetim mekanizmaları geliştirerek bu özerklik ve tekeli sürdürmede kullanılan stratejileri belirlemektedir. Örneğin, kabul denetimi mekanizması, yani mesleğin icra edilebilmesi için öğretim ve ruhsat aranması, burada, son tahlilde uğraşı koşul ve kaynaklarının refleksif gözetimini artıran, dolayısıyla onların güçlerini pekiştiren, “yalnızca kendilerinin icraya yetkili olduğu alan”¹⁴ belirleme ve koruma çabası olarak görülmektedir. Kabul denetimi, aynı zamanda, gerekli olan becerileri, yani söz konusu uğraşmayı gözetleyici uzmanlık sistemine dönüştürmede büyük önemi bulunan, failin bilgi durumunu formelleştirmektedir.

Hekimlik, hukukçuluk ve rahiplik gibi mesleklerce sağlanan hizmetlerin birçoğu esas itibariyle kolay tanımlanamamaktadır. Bu sebeple, meslekten olmayanların meslek erbâblarının sözlerine güvenme konusunda *ikna* edilmeleri gerekmektedir. Mesleklerin iç ve dış ilişkilerini gözeterek rekabeti büyük ölçüde sınırlayan denetim mekanizmaları, bu açıdan iddia sahibi olarak, bu meslekî yapı tarafından sağlanan belirsiz hizmetlerin niteliğini güvence altına almaya yardımcı olmaktadır. Meslek birlikleri, örneğin, kendi teşebbüslerini bir meşrûiyet dâiresi altına alacak olan bir ahlâk kodu ya da davranış standartlarını uygular görünmeye çalışırlar. Hukuk mesleği söz konusu edildiğinde, ‘ahlâk, hukukçuları insan ya da meslek erbâbı olarak zorunlulukla daha iyi kılmaksızın, muhtemelen hukukî piyasalar ve meslekî konumlarda desteklemektedir.’¹⁵

Buna rağmen, meslek kavramının yanıltıcı bir şekilde birçok uğraşıya dâir tümleşik bir îzâhât getirebileceği, dolayısıyla mensuplarının iş tecrübe ve uygulamalarının çeşitliliğini bulanıklaştırabileceğini belirtmek önemlidir. Hukuk

¹⁴ M. Burrage, ‘Revolution and the Collective Action of the French, American and English Law Professions’ (1988) 13 *Law and Social Enquiry* 225, at 228.

¹⁵ Karşılaştıran K. Economides (ed.), *Ethical Challenges to Legal Education and Conduct* (1998) xxi.

uygulaması bu konuda iyi bir örnek teşkil ediyor. Bu uygulama iş çevre ve tecrübeleri önemli ölçüde değişen birçok grubu bir araya getirmektedir. Örneğin bir hukuk uygulaması formu olarak mega-hukukçuluk sıradan bir uygulamacının karşılaştığı gündelik gerçekliklerden kopuk bir dünyadır¹⁶. Fakat, meslek kavramı birçok uğraşı tarafından alabildiğine kullanılmaktadır; çünkü onların konumunu pekiştirmekte ve ‘uğraşı gruplarının en azından belirli kesimlerinin daha yüksek sesle konuşabilmesini ve, eğer mümkünse, grubun ruhsat ve üstünlüğünü genişletmesini mümkün kılmaktadır.’¹⁷

Burada meslekleşmeye –uğraşı uygulamalarının çeşitliliğini yansıtmamasına rağmen, söz konusu uğraşının bir grup olarak dış görünüş ve çıkar açısından homojenlik idealini taşıyan– kurumsallaşmış uygulamanın formelleşmiş bir formu olarak yaklaşılmaktadır. Meslekleşme, dolayısıyla, uğraşı grubunun bir taraftan toplumsal konumu, meşrûiyeti ve hâkimiyetini, diğer taraftan kimlik ve özerkliğini var etme, sürdürme ve sağlamlaştırmada kolektif stratejik bir eylemin hayata geçirilmesidir. En önemlisi, bu çalışma bağlamında, meslekleşme failin uygulama ve tecrübelerini tutarlı kurumsal bir duruşa dönüştürmek için kullanılan toplumsal müessirlerden biri olarak kabul edilmektedir.

C. Temaları Uğraşı Ortamlarından Ayırt Etmek

Bu çalışmanın temel argümanlarından birisi, operasyonel mamûrluğa yaklaşan ve bu sebeple formal nezâret yöntemleri geliştiren kurumlara erişmenin ve bunları araştırmanın belirli açılardan toplumsal mesele ya da temaları sorgulamaktan daha zor olduğudur. Dolayısıyla, etnisite, suç, bilgi, cinsiyet ya da gençlik burada kurumsal yapılardan ziyâde tema olarak görülür. Bunlar, eğer kurum kavramını süregiden bir gerçekliği şekillendiren, bireylerin mikro düzeyde tekrarlanan davranışlarından yapılacak soyutlamalara işâret edecek genişlikte kullanırsak, ya da kurumları öz-kimlikler üretmeyi hedefleyen öz-gözetim sistemleri olarak tanımlarsak, tabii ki, toplumsal kurumlar olarak kabul edilebilirler. Fakat, bu kavramla eğer süpervizyon (nezâret) yoluyla doğrudan ve eylem koordine araçlarıyla dolaylı olarak, ve tüm bunların ötesinde, kendi kurumsal

¹⁶ R. Cotterrell, *The Sociology of Law: An Introduction* (1992, 2nd edn.) 186.

¹⁷ id., pp. 186-7.

özerklik ve kimliklerini geliştirmek için özel olarak tasarlanan özgün uğraşsal ve meslekî davranışsal ortamlar sağlayarak, davranış denetleyebilen sabit toplumsal ilişkileri az çok îmâ ediyorsak, bunlar toplumsal kurumlar olarak sınıflandırılmazlar. Dolayısıyla, etnisite, suç, bilgi, cinsiyet, gençlik ve hattâ aile gibi sosyolojik temalar eğitim, bilim, siyâset, din, hukuk ya da tıp gibi *mesleklerden* ayırt edilebilir, çünkü bu ikinci kategori bir taraftan gözetim formları oluşturur, yani bunların mensuplarını mensubiyetleri dolayısıyla toplumsal denetim failleri olarak yetkilendirirken, diğer taraftan uzman bilgisi ve kamu hizmeti sağlama düşüncesine dayanan iş örgütlenme formları meydana getirmektedir¹⁸. İkincisi, burada, tıptan farklı olarak hukukun *toplumsal düzeni* sağlamak şeklinde *açık* bir taahhütte bulunması sebebiyle, hukuka dâir sosyolojik çalışmalarda metodolojik engellerin artabileceği ileri sürülmektedir¹⁹.

Bu çalışmanın geri kalan kısmı hukuk ve tıbbın çeşitli kurumsal güç formları sunduğu, yani hâkimiyet, iletişim ve meşrûiyet hâlleri bakımından farklılaştıkları varsayımını soruşturuyor. Bir kurumun gücü burada onun normları, kaynakları ve gözetim kapasitesi açısından tanımlanıyor ve araştırılıyor. Dahası, toplumsal kurumların kurumsal gücü arttıkça, denetim kabiliyetlerinin, bunun sonucu olarak da özerklik ve normatif ya da operasyonel mamûrlük eğiliminin arttığı ileri sürülüyor. İleri derecede özerklik ve kimlik kazanmış kurumlar, işin doğrusu, kendilerine dâir tasvirleri kendi kendine yapabilme –örneğin hukukun ‘doğruluk’una dâir sosyolojinin tasviri gibi hâricî tasvirlerin ötesinde, hukukun ‘doğruluk’u– imtiyazını elde etmektedirler.

II. HUKUKUN GÜCÜ

Modern hukukun gücü, kendisinin bir yönetim aracı ve bir meşrûiyet kaynağı olarak işlediği, hukuk, devlet ve bilimin²⁰ karşılıklı bağımlılığı bağlamında

¹⁸ Sosyolojik ‘temalar’ sosyolojik olarak hiçbir şekilde toplumsal kurumların gölgesinde değildir. Aslında, toplumsal kurumlara dâir yapılacak ayrıntılı bir tartışma zorunlu olarak sosyolojik tema çalışmalarına dayanır. Dahası, örneğin etnik konuları araştırmanın hukukî meselelere göre daha kolay olduğunu iddia etmiyorum. Ben yalnızca hukuka dâir sosyolojik çalışmalara özgü metodolojik olarak önemli meselelere işaret ediyorum

¹⁹ Bu argümanın odağında Kilisenin devletten ayrıldığı ve dinin geçerli hukukun bir kaynağı olmadığı Batılı demokratik toplumlar bulunmaktadır.

²⁰ B. de S. Santos, Toward a New Common Sense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition (1995) 56.

ele alınmalıdır. Şeylerin düzenine dâir genel bir bilimsel anlayışla uyumlu olarak, hukuk nezâret ve yaptırımlar yoluyla davranış şekillendirmek ve örneğin vergilendirme kanunları ve refah-siyâseti uygulaması aracılığıyla kaynak ve sorumlulukların yeniden dağıtılması araçlarıyla siyâset uygulamak için kullanılmaktadır. Aynı zamanda, hukuk kendine özgü yöntem, inceleme tarzı (ki, her ikisi de hukuk fakültelerinde öğretilir ve hukuk eğitiminin/sosyalleşmesinin önemli bir parçasını meydana getirir) ve konuya sahip olduğunu iddia eden akademik bir disiplin teşkil etmektedir. Dahası, uyuşmazlıklarda ‘tarafsız’ bir üçüncü şahsın yargılama, hakemlik ve arabuluculuk yapabildiği bir zemini temin etmektedir. Kısacası hukuk, uğruna çok sayıda teknik ve mekanizma geliştirdiği toplumdaki birçok örtüşen görevi yerine getirerek, beklentilerin güvence altına alınması ve ideal ve değerlerin ifâde edilmesinde kullanılmaktadır²¹. Hukukun bu işlevsel özellikleri kendi kaynaklarını, en önemlisi de netice itibariyle kendi meşrûyetini sağlamak için hukuka muhtaç olan devletin desteği açısından, koruma altına almaktadır.

Toplumsal ve akademik işlevleri açısından hukuka ilişkin olarak yukarıda verilen tasvir, bazı açılardan, hukukun güç hedeflerine odaklanması ve kendi öz-kimliğini yansıtması dolayısıyla, hukukun kendi hâkimiyetini en üst seviyeye çıkarmak için özellikle yapılan idealize bir tasvirdir. Bu sebeple, hukukun etki alanını ve özellikle bir toplumsal düzenleme aracı olarak etkililiğini abartmaktadır. Hukukun, ana hatları yukarıda açıklanan nitelikleri, gerçekte toplumda oynadığı role nazaran, hukukun, bir meslekî yapı olarak, nasıl kendisini meşrûlaştırdığı ve hâkimiyetini sağladığı hakkında daha fazla şey söylemektedir. Açıkçası, hukukun öz-kimliği ve hukuk mesleğinin öz-imagı şimdiki tartışmalar açısından önem taşımaktadır, çünkü hukukun nezâret tarzını ortaya koymakta ve onun sosyal bilimsel müdahalelere (ya da ‘hâricen’ yapılan hukuk tasvirlerine) dâir toleransına işâret etmektedirler. Bu öz-imag sosyolojik incelemeye tâbi kılındığında, hukuk kendi kimliğini korumak için tepkide bulunmakta ve bu tepkiler hukuka dâir eleştirel bir inceleme yapabilmenin önündeki ilk engeli oluşturmaktadır.

Bu anlamda, hukukun gücü, uzmanlık bilgilerini hayatî öneme sahip kamu

²¹ Karşılaştırm, V. Aubert, Continuity and Development in Law and Society (1994) 62.

hizmeti sunmada kullanan mensuplarının faaliyetlerini düzenleyen titiz bir ahlâkî kod etrafında kendisini örgütleyen mesleki bir yapı olarak sunabilme mahâretine (ki, nihâyetinde devlet tarafından onaylanır ve bilim tarafından desteklenir) devşirilmektedir. Meslekî duruşunu korumak ve sağlamlaştırmak amacıyla, hukuk kendisini çoğunlukla ‘yüce ulemâ’sının²² bakış açısıyla, yani öncelikle haklar ve görevler buyuran ve mahkeme salonundaki belirli olgulara tarafsızlıkla uygulanan formel bir kurallar ve ilkeler kümesi olarak sunar. Böyle bir tasvir, hukuku hukukçu olmayanların doğrudan erişemeyeceği bir konuma yerleştirir ve hukukun diğer disiplinler ve bilgi formları arasındaki konumunu güçlendirmektedir. Bu görüşe göre, hukuk sisteminin ağırlık merkezi, öncelikle hatırı sayılır bir yorumlama yeteneği gerektiren esaslı bir karaktere, ezoterik bir bilgi bütününe dayanmaktadır. Hukuk esas itibariyle eylemlerin ve dosya bilgilerinin yorumlanması, hukukî öğretilerin açıklanmasıyla meşgul hâle gelmekte ve hukukî kararların, yargıların ve görüşlerin yazılı olarak açıklanmasıyla kendisini oluşturmaktadır. Sosyolojinin bu yorumsal faaliyet üzerine söyleyebileceği çok şey gerçekten olabilir, fakat hukuka aslında az katkıda bulunabilir. Bu geleneksel formalist (ya da hukukî dogmatik) duruşun iddia ve tanımlarına ilk elde değer vermekle birlikte, hukukî söylemin normatif mamûrlüğünün, hukukî karar-vermenin hukuken geçerli buyurgan önerme ve standartlarla ilgili bulunan (ve bunları üreten) *değer* yargılarıyla esas itibariyle ilişkili bulunan, ezoterik bir faaliyet olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Bu faaliyet ampirik soruşturmalarla teşrih masasına yatırılmaz ve *olgulara* dâir yargıların temel rol oynadığı sosyal bilimsel araştırma yöntemiyle apaçık bir zıtlık içindedir. Bu sebeple, sosyoloji hukukun ‘doğruluk’unu tasvir etmek için yeterince donanımlı değildir.

Bu formalist hukuk kavramı en azından bir açıdan eksiktir. Hukuk uygulayıcısının hukuk anlayışı yalnızca maddî hukuka ya da formel hukuk eğitimi ile, hukuk kuralları ve öğretilerinin öğrenilmesi, çeşitli yorum tekniklerinde beceri kazanılması ve ilgili hukuk kaynaklarını tespit etmek için kuramsal bir yetenek geliştirilmesiyle elde edilebilen hukukî bilgi türüne dayanmamaktadır. Hukukçunun hukuk idrâki birinci elden hukukî uygulama tecrübesine, yalnızca bir hukuk sisteminde uzun bir zaman boyunca çalışmakla elde edilen zımnî bir

²² Morison and Leith, op. cit., n. 1, p. 156.

ehliyet formu olan, kanunların yargısal sistemin gündelik hayatında nasıl *kullanıldığı*nın bilinmesine dayanır. Basit bir örnek vermek gerekirse, bir hukukî danışmanın kendi müşterisine nasıl tavsiyede bulunduğu ya da bir avukatın dava dosyasını nasıl hazırladığı ‘hukuk sistemindeki diğer oyuncuların davranışının öngörülmesi’ne, yani sosyolojininkilere benzer şekilde, olgusal yargılara ve tasvirî nedensel önermelere bağlıdır²³. Dolayısıyla, bu ehliyetin kazanılması ya da araştırılmasının koşulları hukukî sürecin ampirik olarak araştırılabilir özelliklerinde, yani hukukî görevlerin gerçekte nasıl yerine getirildiğinde yatmaktadır²⁴. Adams ve Brownsword’un gösterdiği gibi, kanunî yorum ve hukukî belgeler (ki, akademik hukuka vücut vermektedirler) üzerinden yapılan gündelik mücadeleler üzerinden hukuka ve hukuk uygulamasına dâir bir anlayış oluşturmak kolay olmasına rağmen, hukuk uygulamasının gerçekliği genellikle hukukun kurumsal olgularıyla şekillenir. Onlara göre:

Birkaç uzman bu meselelerle sıklıkla ilgileniyor olsa da, birçok hukukçunun gündelik hayatı usülle, ya da buna usüllerle demeliyiz, ilgilidir. Duruşma avukatları örneğinde gerekli olan sermaye, içli dışlı oldukları karmaşık mahkeme bürokrasisi üzerine uzmanlıktır. Yalnızca maddî hukuk üzerine yoğunlaşmak gerçekten hukuk sistemi hakkında kusurlu bir görüşe götürür, çünkü maddî hukuk ve usûl derinlemesine bağlantılıdır²⁵.

Hukukun ‘doğruluk’u ya da hukukî bir bakış açısıyla dâhilî olarak oluşturu-

²³ Karşılaştırım A. Kronman, *Max Weber* (1983) 14-15. İlâve edilmelidir ki, hukukçunun ampirik bilgiye olan ilgisi *ad hoc* ve iş-odaklıdır, dolayısıyla epistemolojik açıdan sosyologun en nihâyetinde toplumsal ilişkiler hakkında genel modeller oluşturma şeklindeki kuramsal amacından farklıdır. Ayrıca bkz. R. Banakar, ‘The Identity Crisis of a “Stepchild” ‘ (1998) 81 *Retfærd: The Nordic J. of Law and Justice* 3.

²⁴ A.A.S. Zuckerman, ‘A Reform of Civil Procedure: Rationing Procedure Rather Than Access to Justice’ (1995) 22 *J. of Law and Society* 155. Medenî yargılamada “kararların pratik yararlığını yok etmek için (p. 162)” kullanılan erteleme taktikleri tipik birörnektir. Bu taktiklerin önüne geçilmesi (ya da kullanılması) da hukuk uygulaması içinde kazanılan, gerçek hukukî sürecin sınırları hakkında edinilen ilk elden tecrübeye ihtiyaç duyar. Ceza hukukuna dönecek olursak, benzer bir önemin cezaî sürecin rolünde de bulunduğunu görürüz. Örneğin *The Limits of the Criminal Sanction* (1969)’da H.L. Packer diyor ki, cezaî süreç ‘suç şüphelisi kimselerin tutuklanması, ifadesinin alınması ve yargılanmasını yöneten hukuk kurallarına göndermede bulunulmasıyla, ancak kısmen ve yetersiz şekilde tasvir edilebilir. Bu süreç prosedürel kural-ların buyruklarına yalnızca en katı hâlde tekâbül eden, en azından bu kadar öneme sahip resmî faaliyet tarzlarından oluşur’ (p. 149).

²⁵ J. N. Adams and R. Brownsword, *Understanding Law* (1992) 116.

ruhan hukukun özü yalnızca somut hukuk kuralları bütününe dayanmamakta ve hukukî anlama yönelik hermenötik bir arayışla biçimlendirilen heterojen ve yekpâre bir gerçeklik meydana getirmemektedir. David Nelken'in Wittgenstein-cı metaforunu kullanacak olursak, hukukun 'doğruluk'u tek bir 'dil oyunu'ndan değil, fakat muhtelif dil oyunlarından oluşmaktadır: onun bir tek değil, fakat birçok hukukî bağlamı vardır²⁶. Sonuç olarak, hukuk tek bir değil, fakat birçok iletişim formu içermektedir²⁷. Daha da önemlisi, hukukun *birliği ve kimliği*, yani hukukun parçalı yapısını bütün bir imaja dönüştüren nitelikler yargılamaya dâir dil oyunlarının temel unsurları ya da dosya avukatlarının ya da hukukçu akademisyenlerin bilmek bilmez hukukî anlam ya da tutarlılık arayışı değildir. Bunun aksine, bunlar hukuk mesleğinin 'siyâsî mobilizasyon' sâyesinde kendi 'bilgisel hâkimiyet'ini sağlamlaştırmak için benimsediği stratejilerden kaynaklanan farklı bir dil oyununun kurucu unsurlarıdır²⁸. Hukuk mesleği dalları kendi bilgi tekeline sağlamak amacıyla kendi kurumları adına konuştuğça, hukuka dâir bütünlüklü bir tasavvur ortaya çıkmaktadır²⁹.

Roger Cotterel, David Nelken'le olan tartışmasında, hâlihazırda sosyolojik bir bakış açısıyla hukukun 'doğruluk'unun çeşitliliğine dikkat çekti³⁰. Burada ben hukukun sosyolojik olarak anlamlandırılmasının 'zaaf'ına, ya da dâhilî olarak gerçekleştirilen hukukî operasyonlar yoluyla muhtelif hukukî gerçeklikler oluşturma ihtimâlini kabul etmek için postmodernizmin nihilizmine kapılmamak gerektiğini ileri sürüyorum. Örneğin, bir gerçeklik akademik olarak kurgulanabilir ve somut hukuk kuralları bütününe yoğunlaşılabilirken, bir diğer gerçeklik uygulama odaklı olabilir ve hukukun usûlî özelliklerine bağlı kılınabilir. Fakat bir sosyal çalışmacının, bir kamu yöneticisinin ya da bir Hukuk Lordunun gündelik uygulamalarında diğer hukukî gerçeklikler bulunabilir³¹. Hukukun 'doğ-

²⁶ D. Nelken, 'The Truth About Law's Truth' *European Yearbook of the Sociology of Law* (1993) 93.

²⁷ Karşılaştıran Nelken, op. cit. (1996), n. 4.

²⁸ Bilgisel hâkimiyet ve siyâsî mobilizasyon için bkz. Halliday, op. cit., n. 13, pp. 28-58.

²⁹ Karşılaştıran Halliday, id., Cotterrell, op. cit., n. 16, p. 186, and Cotterrell, op. cit., n. 3, p. 181.

³⁰ Cotterrell, id. (1998), pp. 180-2.

³¹ Böyle gerçekliklere dâir üç örnek için bkz. Morison and Laith, op. cit., n. 1; A. Paterson, *The Law Lords* (1982); ve M. Travers, *The Reality of Law: Work and Talk in a Firm of Criminal Lawyers* (1997).

ruluk'unu meydana getiren bu gerçekliklerin en nihâyetinde hukukun kendi süreçlerinin sonucu olması, dolayısıyla da, şu ya da bu şekilde, örtüşmesi ve birbirleriyle ilişkili olması buradaki hukukî söylemin akademisyen hukukçuların hukuk kuralları sistemine, mahkeme kararlarına, ya da 'doğru ve tutarlı metinsel anlama dâir hermenötik arayış'a dönük ilgileriyle sınırlı olmadığı konusuyla ilgili değildir³². Hukuk, şeylerin hukuken *nasıl* yapıldığıdır, yani kurumsal olgular gerektiren görevler hakkındadır, dolayısıyla da hukuka sosyoloji ile anlamlı *alışverişler*de bulunabilme fırsatı sunulmaktadır³³. Hukuka uygulama-temelli bir faaliyet olarak odaklanmak sosyal bilimleri, hukuk uygulamasını tasvir etme ve incelemede, hukuken ilgisiz gözlemlere indirgemeksizin, imtiyazlı bir konuma yerleştirir. Sosyoloji, örneğin, hukuktan hukukun kendi paradigmatik sınırlamaları ve toplum hakkında bilgi elde edebileceken, hukuka da kurumsal eylemin sınırlamalarına dâir sistematik ampirik bilgi sağlayabilir³⁴.

Hukukun gerçekliği, dar anlamda, hukuk kurallarının doğru anlamını açıklamak olarak anlaşıldığında sosyolojik kavram, görüş ya da düşünceler gerektirmekte ya da bunlara indirgenememektedir. Fakat, hukukî karar-verme bağlamları yaratan hukukî uygulama ve süreçlerin kurumsal olgulara olan bağlılığı, hukukî ve sosyolojik söylemler arasında bir bağlantı formu sağlamaktadır. Dolayısıyla, sosyolojik incelemenin refleksif merceğini hukukun uygulama-temelli özelliklerine çevirmek, bizlere potansiyel olarak, hukukî muhakemenin yapamayacağı bir şekilde, hukuk uygulamasının kurumsal sınırlarını ortaya koyma imkânı tanıyabilir³⁵.

Bu bölümde hukukun 'doğruluk'unun altında saklı olan şeyin, hukukun yüce ulemâsınca idrâk edildiği ve sunulduğu şekliyle, ampirik olarak araştırılabilir

³² Nelken, op. cit. (1998), n. 4, p. 417.

³³ Olgular ile değerler arasındaki tezat, aslında, aldatıcıdır. Burada olgu olarak görülen şey değerden ayırd edilemez.

³⁴ R. Cotterrell, 'Law and Society: Notes on the Constitutions and Confrontations of Disciplines' (1986) 13 *J. of Law and Society* 9. Cotterrell'in de belirttiği gibi (p. 189), sosyolojinin refleksif becerisi ona hem kendisini hem de hukuku geliştirmesini mümkün kılar, dolayısıyla kendisini hukuka nazaran imtiyazlı bir konuma yerleştirir. Buna rağmen, Nelken tarafından belirtildiği gibi (op. cit., n. 26, p. 124), kendi refleksif becerisini geliştirmesi için, sosyolojinin hukukî ve sosyolojik iletişimler arasındaki muhtemel farklılıkları görmeye ihtiyacı vardır.

³⁵ Karşılaştırmın Cotterrell, op. cit., n. 3, pp. 187-8.

olan, dolayısıyla hukuku ve sosyolojiyi birbirine bağlayan, hukukî uygulamayla ilgili bulunan toplumsal bilgi tabakaları olduğunu ileri sürmeyi denedim. Hukukun kendi hâkimiyetini ve otoritesini normatif mamûrluk sâyesinde, yani hukukî meselelerle ilgili olarak değer yargılarında bulunabilme tekeli zemininde koruduğu gerçeği, hukuk sosyolojisine özgü metodolojik sorunlara yol açarak, sosyoloji ve hukuk söylemlerinin müşterekliğini reddetmektedir. Hukukun bütünü kurumsal gücü ampirik malzemelere erişimi güçleştirmekte, sosyolojik görüşlerin hukukî muhakemeye olan ilgisini sorgulamakta ve tüm bunların ötesinde, kendi gerçekliğini aşan bir bilgi üretmede sosyolojinin yeterliliği hakkında şüphe doğurmaktadır. Bu meselelerin boyutu ve bunların sosyo-hukukî araştırmalara olan etkileri hukukun, sosyolojinin diğer alt dallarının konularıyla karşılaştırılmasıyla daha da aydınlatılabilir. Aşağıda hukuk sosyolojisi ile tıbbî sosyoloji arasında kısa bir karşılaştırma yer alıyor. Bu karşılaştırmaya yön veren sorular tıbbin kurumsal gücünü sosyolojinin nasıl ele aldığı ve tıbbin ‘doğruluk’unu ne çapta kavrayabildiğidir.

III. TIBBÎ SOSYOLOJİ

Tıp sosyolojisinin gelişimi hukuk sosyolojisinin gelişimiyle birtakım benzerlikler göstermektedir. Tıp sosyolojisi 1950’lerde hâlihazırda iki farkı yönelim gösteriyordu. ‘Yargısal sosyoloji’yi andıran, sosyolojinin tıp uygulayıcılarına yararlı bilgiler sağlayan bir araç rolünde olduğu ‘tıbba müdâhil bir sosyoloji (sociology in medicine)’ ve bunun aksine, toplumun ve toplumsal davranışın çeşitli yönlerine, özellikle tıpla ilgili olanlara dâir genelleştirilebilir bilgi üretmek için tıbbî sosyolojik olarak araştıran ‘tıbba dâir sosyoloji (sociology of medicine)’. Tıbba müdâhil sosyologlar genellikle tıbbî kurumlar tarafından istihdam ediliyor ve tıp mesleğiyle yakın temas hâlinde çalışıyorlarken, tıp sosyologları üniversitelerin okutman kadrosunda yer alıyordu. Bu iş bölümü yalnızca tıbbî sosyolojinin (*medical sociology*) farklı yönelimleri arasında gerginlik yaratmadı, ayrıca, Cockerham’ın ortaya koyduğu üzere, ‘iki yönden avantajsız olarak gören’ tıbba müdâhil sosyologlar arasında kaygı yarattı³⁶. Kendilerinin yalnız-

³⁶ W.C. Cockerham, ‘Medical Sociology’ in *Handbook of Sociology*, ed. N.J. Smelser (1988) 580.

ca anaakım sosyolojinin dışında değil, ayrıca birçok durumda tıbbın da dışında olduklarını gördüler. Fakat bu, 1950’lerdeki tıbbî sosyolojinin durumudur. Esas olarak Amerikan özeline yoğunlaşan Cockerham’a göre, tıba müdâhil sosyologlar kendilerini büyük ölçüde kabul ettirdikleri, kendi araştırmalarında sosyal kurama yer vermeye dönük çabalarını artırdıkları ve sosyolojik bilgi ürettikleri zaman, bu alt-disiplinin dâhilî ayrımları azaldı. Bunu müteâkiben ‘1970 ve 1980’lerde, tıbbî görüşler nazarında ikincil konumda olmayan çalışmalarda bulunmak için, akademisyen olan tıbbî sosyologlarla işbirliğinde bulundular³⁷. Sonuç olarak 1980’lerde, tıbbî sosyoloji kendi gelişiminde, bugün dahi hukuk sosyolojisinin disipliner ufkunu aşan yeni bir safhaya girdi. Bu dal birçok Batı Avrupa ülkesi ve Kuzey Amerika’daki sosyolojide en hızlı gelişen alt-uzmanlık olarak ortaya çıkmıştı. 1970’ler boyunca Amerikan Sosyoloji Derneği’nin en büyük bölümü hâline gelmişti³⁸. Bu durum hukuk sosyolojisinin tıbbî sosyolojiyle karşılaştırılması işini daha da karmaşıktırır. Aldatıcı sonuçlardan kaçınmak için, bugünün hukuk sosyolojisiyle benzerlikler taşıyan 1950’lerin tıbbî sosyolojisiyle işe başlıyorum.

A. Tıbbî Sosyolojiyi Hukuk Sosyolojisiyle Karşılaştırmak

Bu erken benzerlik üçayaklıdır. İlk olarak, her iki alt-dal da hemen hemen özel yönelimlere sahip iki şubeye ayrılır: birisi uygulamalı, diğeri kuramsal³⁹. İkinci olarak, her ikisi de kendi çalışma alanlarının meslekî mamûrluğu ve kurumsal gücünün gölgesi altında kalmıştır. Bu kurumsal güç, refleksif olarak denetim yapan uzmanlık sistemleri gibi, yani uygulama üzerinde hukukî tekele sahip olan ve kendi öz-örgütlenmelerini belirleme hakkı bulunan meslekler olarak, hukuk ve tıbbın örgütlenmesinin bir sonucudur⁴⁰. Üçüncüsü, her ikisi de kendi alanlarına dâir alternatif bir kavram, yani tıp ve hukuka dâir olarak sosyolojik görüşlere dayanan kavramlar üretme çabasında bulunurlar. Bu heves birçok hu-

³⁷ id.

³⁸ P. Brown, ‘Themes in Medical Sociology’ (1991) 16 *J. of Health Politics, Policy and Law* 595.

³⁹ Hukuk sosyolojisindeki yönelimlere dâir tartışmalar için bkz. .M. Campbell, ‘Legal Thought and Juristic Values’ (1974) 1 *Brit. J. of Law and Sociology* 13, ve W.M. Evan, *Law and Sociology* (1962); tıp sosyolojisi için, bkz. Cockerham, op. cit., n. 36, 579-80.

⁴⁰ Bu özerkliğin en önemli yönü, meslekten olmayan hiçbir kimsenin işin niteliğini ve hekimlerin ve hukukçuların uygulamasını yargılamamasıdır.

kukçu ve hekim tarafından hukuk ve tıbbın öz-tanımına yönelik doğrudan bir meydan okuma olarak anlaşılmakta, dolayısıyla da birçok yanlış anlamaya ve disiplinler arası düşmanlığa yol açmaktadır⁴¹.

Bu benzerliklere rağmen, hukuk sosyolojisinin disiplinlerarası ahvâli, en azından bir yönüyle, kendilerini tıbbî sosyolojinin ahvâlinde ayırır: hukuk ve sosyolojinin toplumsal denetim kavramı etrafında gelişen kavramsal araçları (tıp ile karşılaştırıldığında) göreceli olarak benzerdir. Norm, kural, davranış, beklenti, yaptırım, suç ve ceza gibi kavramlar toplumsal denetim meselesi dolayısıyla ortaya çeşitli konuları tasvir etmek için hem hukukta hem de sosyolojide sıklıkla kullanılmaktadır⁴². Bu kavramsal yakınlık, hukukun sosyo-linguistik güç sahası göz ardı edildiğinde, hukukun hâkim meslekî ve akademik konumuyla birlikte, hukuka dâir sosyolojik çalışmalar konusunda yeni bir engel yaratmaktadır. Bu ayrıca, hukuka dâir sosyolojik çalışmaların karşılaştığı, bu çalışmanın başlangıcında ‘metodolojik’ zorluklar olarak muğlak şekilde tasvir edilen şeyi sosyolojinin hukukla olan kavramsal ‘akrabalık’ı açısından ifade etmeye yardımcı olmaktadır.

Tıp toplumsal bir kurumdur ve böyle olmakla toplumsal denetime yönelik yerleşik bir ilgisi vardır. Buna rağmen, toplumsal davranışı denetlemede tıbbın potansiyeli, onun, hekimlerin tıbbî uygulamalarını toplumsal davranışı denetlemede kullanmak için özel olarak eğitilmedikleri anlamında, örtük işlevlerinin

⁴¹ M. Pflanz, ‘Relations Between Social Scientists, Physicians and Medical Organizations in Health Research’ (1975) 9 *Social Science and Medicine* 7. Batı Almanya’da sosyal bilimciler, hekimler ve tıbbî kurumlar arasındaki ilişkileri araştıran Pflanz, bazı hekimlerin tıbbî sosyologları hem hastaların hem de tıp öğrencilerinin tıbbin etkililiğine olan inancını yok eden kamusal bir musibet olarak gördükleri ifade ediyor.

⁴² Hukuk ile sosyoloji arasındaki kavramsal benzerlik yanıltıcı olabilir. Örnek vermek gerekirse, ‘suç’ bir hukukçu tarafından öncelikle bir eylem, ikinci olarak da bir genel bir hata olduğu ve dolayısıyla da cezai bir prosedür yoluyla devletçe cezalandırılabilceği düşünülen bir davranışa yaptırma bağlayan mevcut hukuk kuralları ya da kararlar açısından görülür. Bir sosyolog, suçu çok farklı açılardan, örneğin toplumsal olarak oluşturulan ve yüksek derecede göreceli bir süreç olarak ya da polis denetimi, kitle iletişim araçlarının etkisi ve sapkın örneklere verilen kitlesel cevapların kasdî olmayan sonucu olarak tanımlayabilir. Uyuşmazlık çözümü hukuk sosyolojisinde farklı çağrışımlar doğuran bir diğer ilginç kavramdır. Bir avukat için bir anlaşmazlık hakkında karar vermede hukuk kurallarının kullanılma süreci anlamına gelebilir. Sosyologa göre, bir uyuşmazlığın çözümü hukukî bir karar verilmesinden ziyâde, uyuşmazlık yaşayan tarafların tecrübeleri açısından tanımlanabilir. Bir örnek için bkz. R. Banakar, *The Doorkeepers of the Law* (1998).

bir sonucudur. Hekimler hastalıkları denetlemek ve tedavi etmek için eğitilirler. Onların eğitimi, bilgisi ve söylemsel iktidarı öncelikli olarak tasvirî ve tecrübî bir dille ifade edilir ve biyokimyasal etkenlere göndermeler içerir. Asıl ilgi alanlarında hastalıkların *organik* tezâhürleri vardır⁴³. Diğer bir şekilde ifade edilirse, hekimlerin meslekî kimliği, toplumsal denetim ve normatif davranış düzenlemesinden ziyâde, sağlık ve tıbbî bakım kavramlarıyla ilgilidir⁴⁴. Diğer taraftan, hukukçular toplumsal denetim faileri olarak özel şekilde yetiştirilirler. Onların meslekî kimliği, sosyolojinin odağında bulunan, bir toplumsal denetim ideolojisi tarafından şekillendirilir.

Toplumsal denetime yönelik (tıp açısından) örtük ilgi ile (hukuk açısından) açık ilgi arasındaki bu hayli ince ayrımın önemi, hukuk ve tıbbın kavramsal araçlarını oluşturmanın normatif özelliğini hesaba kattığımızda görünür hâle gelmektedir. Hukukun toplumsal denetime dönük açık ilgisi kendisini sosyo-linguistik olarak, dolayısıyla hukukun kavramsal araçlarının içine işleyerek ve hukuk sisteminin temelinde bulunan değerleri oluşturarak inşa etmektedir. Bu sebeple, tüm hukukî davranışın kurucu bir unsuru hâline gelmekte, hukukun kendi kendini anlayışını belirlemekte ve meslekten olmayan kimselere yönelik olarak hukuka ve hukukî kurumlar hakkında bilgi oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hukuk hakkındaki her sosyolojik inceleme, sosyologu toplumsal düzen kavramına yönelik olarak geliştirilen kendi sosyolojik araçlarını toplumsal düzenin ancak göstergeleri olan hukuku ve hukukî davranışı araştırmak için kullanma şeklindeki çelişkili işle yüz yüze bırakarak, bu sosyo-linguistik olarak inşa edilen değerler sisteminin özelliklerine dâir bir incelemeyi de kaçınılmaz olarak kapsamaktadır. Sanki, sosyolog en nihâyetinde bir metreyi ölçmek için bir metreyi kullandığı gibi bir durum ortaya çıkmaktadır

⁴³ N. Hart, 'The Sociology of Health and Medicine' in *Sociology: New Directions*, ed. M. Haralambos (1995) 531.

⁴⁴ Bu, diğer kimselere dönük özgecilliğin ve daha sağlıklı bir hâle kavuşturmanın bir bütün olarak tıp mesleğinin üstün özelliği olduğunu mutlak olarak imâ etmemektedir. Eğer öyle olsaydı, Hart'a göre (id. p. 649) MSH'nin (National Health Service/ Millî Sağlık Hizmeti (ç.n.)) hastalıkların önlenmesi için çok daha fazla kaynak ayırırdı. Ayrıca, bazı gözlemciler kapitalist ekonominin sağlık hizmetlerini bir metâyâ ve kâr amacıyla gerçekleştirilen bir faaliyete dönüştürdüğünü ileri sürüyorlar. Compare D. Lupton, *Medicine as Culture: Illness, Disease and the Body in Western Societies* (1994) 9.

Diğer taraftan, tıp uygulamasının toplumsal denetim bakımından sonuçları *sosyolojik* bir inşâ, sosyal kuramın kavramsal ölçütünün tıbbî söylemin kavramsal ölçütüyle karşılaştırılmasının bir ürünüdür. Ne *tıbbî* terminolojiye ya da tıbbî vücut veren bilgi bütününe nüfuz etmekte, ne de tıbbın, kendi belirlediği hâliyle, nihâî hedefini belirlemektedir. Tıbbın toplumsal denetim bakımından gizli ilgilerinin açığa çıkarılmasında Foucault'nun 'klinik müşahede' kavramı ya da Parsons'ın 'hasta rolü' nosyonunun sahip olduğu değer kadar, bunlar tıbbî uygulama, bilgi ya da kimlikten değil, fakat sosyal kuramdan kaynaklanmaktadır⁴⁵. Fiziksel bozukluk ve hastalıklara dâir tıbbî bilgi sosyal kuramsal açıdan değil, biyokimyasal, genetik, immünoloji vs. açısından ifâde edilmektedir⁴⁶. Aynı şekilde, klinik uygulamalar toplumsal, kültürel ya da siyâsi normlara ayak uydurma adına değil, hastalıkları tedavi etme ve denetleme tedbirleri olarak geliştirilmektedir⁴⁷.

Bu sebeple burada, hukuk sosyologlarıyla karşılaştırıldığında, tıbbî sosyologlar daha kolay bir şekilde kendileri ile tıp mesleğinin öz-tasvirleri ve toplumsal, kültürel ve biyografik açıklamalar pahasına biyolojik açıklamaları yeğleyen, bu mesleğin klinik olarak geliştirilen muhakeme tarzı arasına mesafe koyabilirler⁴⁸.

⁴⁵ T. Parsons, 'Illness and the Role of Physicians: A Sociological Perspective' in *Encounters between Patients and Doctors: An Anthology* (1987). Parsons'a göre hasta insanlara toplumsal yükümlülüklerini yerine getirmekten muaf tutulurlar ve 'normal' toplumsal rollerini yerine getirmekten mazur görülürler; kendi durumlarından sorumlu değildirler ya da suçlanmazlar; fakat iyileşmeleri beklenir ve buna çalışmalılar; ve tıbben uygun yardım aramalılar. Buna rağmen bu işlevler, hekimlere verilen normal rollerden muafiyeti resmi olarak onaylama yetkisi aleyhinde anlaşılmalıdır (pp. 151-2).

⁴⁶ S. Nettleton, *The Sociology of Health and Illness* (1995). Nettleton'a göre (p. 3), modern batı tıbbî şu beş varsayım üzerine temellenen dayanan 'biyomedikal model'e dayanır: 'İlk olarak, zihin ve beden birbirinden ayrı olarak ele alınabilmesi... İkincisi, beden bir makine gibi tamir edilebilmesi: dolayısıyla tıp, doktorların işlev bozukluklarını tedavi etmede bir mühendis gibi hareket edebileceklerini varsayan *mekanik bir metaforu* benimser. Üçüncü ve sonuç olarak, teknolojik müdahalelerin meziyetleri bazen abartılmakta ve bu durum tıpta *teknolojik bir zorunluluğun* benimsenmesini sonuçlamaktadır. Dördüncüsü, biyotıp hastalıkların açıklanmasında, sosyal ve psikolojik etkenlerin göreceli olarak ihmal edilmesi pahasına, biyolojik değişimlere odaklanmasa sebebiyle *indirgemecidir*. Son olarak, böyle bir indirgemeciliğe dönük vurgu ondokuzuncu **yüzyılda her hastalığa özel, tespit edilebilir bir organizmanın, yani bir 'hastalık entitesi'** nin (parazit bir virüs ya da bakteriler gibi) sebep olduğunu varsayan 'mikrop kuramı' nın gelişmesiyle artmıştır. Buna **özel etiyoloji öğretisi** adı verilir.'

⁴⁷ Çağdaş hastalık nosyonumuz, Foucault'ya göre, hastalığın anatomiye göre kavramsallaştırıldığı onsekizinci yüzyıl Paris tıbbının söylemsel uygulamalarının bir sonucudur. Bedenin (toplumun değil) hastalık mecrası hâline geldiği gerçeği tıbbî bilginin biyolojik terimlerle kavramsallaştırılmasında belirleyici idi. Karşılaştırın M. Foucault, *The Birth of the Clinic* (1973).

⁴⁸ Karşılaştırın P. Atkinson, 'Discourse, Descriptions and Diagnoses: Reproducing Normal Me-

Hukukî bilgi otorite, hakkaniyet, adâlet vd. ile ilgili kurumsal ve normatif etkenler hakkında iken, tıp ‘katı olgular’la meşguldür⁴⁹. Bu tıba dâir sosyolojik soruşturmaların, önemli toplumsal kurguların ihmâl edilmesi şeklindeki küçük riskle birlikte, tıbbî bilgi olmaksızın yürütülebileceği anlamına da gelir. Hukuk hakkında benzer şekilde yürütülen sosyolojik soruşturmalar her zaman tek-boyutlu olacaktır, çünkü hukuk, kendi çevresiyle olan etkileşimi bakımından çok önemli etkenler arasında yer alan kendi bilgisinin *tatbik edilmesiyle* dâhilî olarak işlemektedir. Bu durum, Elston’a göre, tıbbî sosyologların tıp teknolojisi hakkındaki çalışmalarının, tıbbî teknolojinin kendi özünü araştırmaktansa, ‘teknolojinin toplumsal etkileri üzerine yoğunlaşma eğilimi göstermeleri ...’nin sebebini teşkil etmektedir⁵⁰.

Tıbbî sosyologlar, yanlış anlamalar ve bilinçsiz kuramsal ödüncülerden kaçınma konusunda yeterince farklı olan kavramsal araçlar yardımıyla tıbbî söylem alanını araştırırlar. Sonuç olarak, sosyoloji, kendisi ile tıp arasında daha belirgin bir sınır gözetirken, bu sınırlar hukuk söz konusu olduğunda örtüşmektedir⁵¹. Sosyologlar tıbbin ‘doğruluk’unu sorguladıklarında, onun meslekî yekûnü olan ezoterik bilgi bütününe iddialarını tartışmazlar, fakat siyâsî tarafsızlığı, toplumsal etkileri ya da tıbbî uygulamanın sağlık ve hastalık üzerindeki diğer sonuçları sorgularlar. Böyle bir ayırım sosyoloji ile hukukî bilgi arasında yapılmaktadır. Sonuç olarak, hukuk ile hukuk sosyolojisi arasında var olan kavramsal benzerlikler, sosyolojik düşüncenin farklı karakteri ile birlikte birçok disiplinlerarası karışıklık ve çatışmaya yol açmaktadır⁵². İdeal olarak, hukuk ile sosyoloji arasında verimli iletişim kanalları kurulmasını kolaylaştırması

dicine’ in *Biomedicine Examined*, eds. M. Loch and D. Gordon (1988) 180’de.

⁴⁹ Karşılaştırım Cotterrell, op. cit., n. 3, at p. 179.

⁵⁰ M.A. Elston, *The Sociology of Medical Science and Technology* (1997) 10.

⁵¹ Cotterel’in belirttiği gibi (op. cit., n. 34), bu kavramsal yakınlık sosyal kural ile hukuk kuramı arasındaki karşılıklı bağımlılığa da işaret eder.

⁵² Burada değinilen sosyolojinin özel karakteri onun, hukuku işâ ederken rahatlıkla kendisini gösteren, dolayısıyla hukukun kimliğini, otoritesini ve bilgi tekeline tehdit eden refleksif eleştirel eğilimi açısından belirtilebilir. Ekonominin kavramsal araçlarının da hukukunkilerle birçok önemli benzerliği vardır, fakat kendisini, R. Cooter ve T. Ulen’in *Law and Economics* (1995)’deki ifadelerini kullanacak olursak, ‘hukukî yaptırımın davranış üzerindeki etkilerini öngörmeye çalışan bilimsel bir kuram’ (p. 3) ortaya koymakla sınırlaması ve hukuku değiştirmek arzusu taşımaması sebebiyle, daha rahat bir şekilde hukukbilimi ve hukuk eğitimiyle birlikte var olabilir.

gereken bu yakınlık, çelişkili bir şekilde sosyo-hukukî araştırmalarda bir engel hâline gelmektedir. Bu, yalnızca kurumsal küskünlüğün bir sebebi hâline gelmez, en nihâyetinde ampirik verilere erişimi güçleştirerek, ayrıca hukukçu ve siyâsetçilerin bakış açılarından uzak durmayı zorlaştırarak birçok sosyo-hukukî araştırmacının hukuk sisteminin kendisine ait tasvirlerinden âzâde olmalarına da engel olmaktadır. Hukuk bilimi ile sosyoloji arasındaki bu kavramsal benzerlikler, her ikisinin de toplumsal düzeni, normları ve kuralları ve davranış düzenlemesini görünüşe göre benzer bir tarzda ele alması, meta-kuram düzeyinde dahi disiplinlerarası çatışmaları kaçınılmaz kılarak epistemolojik gerginliklere yol açmaktadır.

B. Tıbbî ‘Doğruluk’ a Erişmek

Tıbbî ‘doğruluk’ a erişmede sosyolojinin sınırlamalarıyla ilgilenebilmek için, tıp kavramımızı yeniden ele almalıyız. Eğer tıp yalnızca, hastalıkların işâret ve semptomlarını tanımak ve biyokimyasal testler ve iyileştirici tedaviler ya da cerrahî ameliyatlara yapmak için gerekli olan beceriler açısından tanımlanırsa, bu takdirde sosyoloji ne tıbbın ‘doğruluk’ unu idrâk edebilir ne de onun üzerinde etkisi olabilir. Bu, bu becerilerin toplumsal olarak önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bunlar, aslında, Foucault’nun ‘klinik müşâhede’ sinin tamamlayıcı unsurlarıdır⁵³. Fakat bu becerilere toplumsal bilgi/doğruluk formlarını kazandıran şey, bunların kendilerinden ziyâde uygulanma şeklindedir. Bu, belki de tıbbî sosyolojinin, tıbbî bilginin ‘doğruluk’ una yönelik hayli kayıtsızlığının sebebidir. Abraham tarafından gösterildiği gibi, tıp bilimi, tıp biliminde çalışan bilim insanları ve ilâçların kendileri, reçete yazan doktorların aksine, tıbbî sosyolojide çoğunlukla ihmâl edilen alanlardır⁵⁴.

Modern tıp ve tıbbî tedavideki gelişmeler ve doktorların faaliyetleri bu yüzyıl içindeki ölüm oranlarındaki azalmanın yalnızca göreceli olarak küçük bir kısmını açıklamaktadır. Etkili hıfzıssıhha, daha iyi bakım ve daha yüksek hijyen bu azalmaya gerçek anlamda katkıda bulunan önleyici etkenlerdir⁵⁵. Bu etkenle-

⁵³ Foucault, op. cit., n. 47.

⁵⁴ J. Abraham, ‘The Science and Politics of Medicines Regulation’ in *The Sociology of Medical Science and Technology*, ed. M.A. Elston (1997) 193.

⁵⁵ A. Giddens, *Sociology* (1989) 589.

rin hastalık kalıpları, ölüm oranları vd. üzerindeki etkilerini dikkate almak için, sosyologlar yukarıda sunulandan daha geniş bir tıp kavramını tercih ettiler. Bu kavram, biyokimyasal tedaviyle sınırlı olmayan ve hastalık önlemeyi de kapsayan bir sağlık idrâkine dayanmaktadır⁵⁶. Böyle olmakla, bu kavram genel sağlık bakımı, toplumsal epidemiyoloji ve tıbbî uygulamaya doğru yönlendirilmiştir. Bu noktayı vurgulamak amacıyla, Birleşik Krallık'ta ve bazı diğer ülkelerde, tıp üzerine araştırma yapan sosyologlar kendi sahalarını 'sağlık ve hastalık sosyolojisi' olarak adlandırmayı tercih etmektedirler⁵⁷. Bu daha geniş tıp kavramını bir kenara bırakarak, sosyolojinin hâlihazırda tıp eğitimi, siyâseti ve uygulaması üzerinde derin bir etkiye sahip olduğunu emin bir şekilde söyleyebiliriz⁵⁸. Benzer sosyolojik katkılara dâir örnekler HIV hastalığının, koroner kalp yetmezliği ya da şizofreninin önlenmesinde hayat tarzının rolünün anlaşılmasında bulunabilir⁵⁹. Bu anlamda sosyoloji, sağlığın geliştirilmesinde geleneksel tıbbın sınırlamalarını aydınlatmada araçsal olmuştur⁶⁰.

Birçok Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerindeki tıp mesleği sağlık ve hastalığa dâir sosyolojik araştırma ihtiyacını uzun süredir kabul edegelmiştir. Birleşik Krallık'ta, örneğin, tıp fakültelerinin birçoğu 1980'lerde temel tıp bilimi olarak tıbbî sosyolojiyi kendi müfredatlarına almıştır⁶¹. Bu, sosyolojik müdahalelere karşı direniş ya da şüphe doğmadığı anlamına gelmez, fakat son yirmi yıl boyunca bunlar dikkate değer şekilde azalmıştır. Sonuç olarak, hem tıbbî kurumlar hem de tıp fakülteleri kapılarını sosyologlara açmıştır. Sosyolojinin tıpla olan bu bütünleşmesi tıbbî sosyologlarca yapılan araştırmalarda görülmektedir. Amerikan tıp sosyolojisine odaklanan Cockerham diyor ki:

Tıbbî sosyolojinin ve bu alanı oluşturan araştırma literatürünün durumuna

⁵⁶ Karşılaştırım Hart, op. cit., n. 43, p. 522.

⁵⁷ Lupton, op. cit., n. 44, p. 6.

⁵⁸ Sosyolojinin, hukukun arkaplanda bulunan etkenlerden birisi olduğu ve hukuk uygulamasının tümüyle dışında görüldüğü suç önleme yöntemleri ve sosyal siyâset oluşturma meseleleri üzerinde benzer bir etkisi olmuştur.

⁵⁹ J. Le Fanu, *The Rise and Fall of Modern Medicine* (1999). Toplumsal epidemiyoloji, yani hastalıkların sebeplerinin insanların gündelik hayatlarında aranmasının, tıpta bunu tutarlı ve bilimsel olarak kabul etmeyen kendi muhalifleri vardır (p. 374-5).

⁶⁰ I. Illich, *Limits to Medicine: Medical Nemesis* (1977). Illich'e göre sağlığın geliştirilmesinde tıbbin rolü yalnızca genellikle küçük olmadı, bazı hallerde olumsuz oldu.

⁶¹ G. Scambler (ed.), *Sociology as Applied to Medicine* (1997) ix.

dâir güncel değerlendirmeler tıbbî sosyolojinin hâkim yöneliminin, yaptığı araştırmaların sosyolojik kuramın gelişiminden ziyâde sağlık pratisyenleri, örgütleri ve/veya siyâset yapıcı gruplarla alâkalı olması dolayısıyla uygulamalı sosyolojiye doğru olduğunu gösteriyor... Yani, bugünün tıbbî sosyolojisindeki birçok araştırma, bir üniversitenin sosyoloji bölümünde ya da tıbbî bir kurumda yapıp yapılmadığına bakılmaksızın, uygulamadaki meseleleri ele alıyor. Buna rağmen, bu literatürün çoğunluğu, sağlık meseleleri ya da konuları hakkında tıbbî açıklamaların yerine, sosyolojik sorularla ilgileniyor. Burada işaret edilen şey Amerikan tıbbî sosyolojisinin, kendisine uygulamalı sağlık durumlarını sosyolojik açıdan soruşturmasını mümkün kılan bir olgunluk ve meslekî özerklik düzeyine ulaştığıdır⁶².

Birleşik Devletler ve birçok Batı Avrupa ülkelerindeki tıbbî sosyoloji, kendisini 1950'ler boyunca bulduğu bölünmüş durumdan bugüne çok yol aldı ve tıbbin kendi 'doğruluk'unu nasıl belirlediği sorusuna kendisini kaptırmaktan alıkoyan disiplinlerarası bir olgunluğa ulaştı. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kamusal ve özel kurumların sosyo-tıbbî araştırmalara ayırdığı büyük fonlar şüphesiz ki tıbbî sosyolojinin akademik özerklik formu kazanmasını mümkün kılan belirleyici bir etken oldu⁶³. Fakat tıbbî sosyoloji, eğer tıp mesleği onun tıbbî uygulama ve kamu sağlığı bakımından değerini amansızca sorgulamış olsaydı, kamu sağlığı siyâseti ve tıp eğitimiyle bütünleşemezdi. 1970 ve 1980'ler boyunca, tıp mesleği sağlık ve hastalığa yönelik bu 'sosyolojik müşahede'nin tıpla ilgisi olduğunu kabul eder hâle geldi. Stacey ve Homan'a göre, Birleşik Krallık'ta tıp sosyolojisini geliştirme dürtüsü tıbbin kendisinden doğmuştur⁶⁴. Birçok ihtiyaç ve gelişme bu kabulü gerektirmiş olsa da, eğer sosyoloji ve tıbbin

⁶² Cockerham, op. cit., n. 36, p. 581.

⁶³ Bu büyük fonlar ilk olarak birçok sosyologu bu alana yönlendirdi (id., p. 576) ve olumlu anlamda, tıp sosyolojisi için disiplinler bir sermaye meydana getirdi. Fakat, S *The Impossible Science: An Institutional Analysis of American Sociology* (1990)'da J. Turner and J.H. Turner'in işaret ettiği gibi, tıp sosyolojisinin entelektüel ufkunu belirledi ve dolayısıyla sınırladı. Benzer eğilimler toplumsal siyâsetin ve, daha düşük bir derecede, anaakım sosyolojinin gelişiminde görüldü. Karşılaştıran A. Sarat and S. Silbey, 'The Pull of the Policy Audience' (1988) 10 *Law and Policy* 98 and R. Stryker, 'Science, Class and Welfare State' (1990) 96 *Am. J. of Sociology* 684.

⁶⁴ M. Stacey and H. Homans, 'The Sociology of Health and Illness' (1978) 12 *Sociology* 281, at 283.

kavramsal şemaları yeterince farklı olmasaydı, sosyolojinin sağlık bakımı ve tıp eğitimiyle bütünleşmesi yirmi yıllık bir süre içinde başarılı şekilde gerçekleştirilemezdi⁶⁵.

IV. HUKUKUN ‘DOĞRULUK’UNU İDRÂK ETMEK

Tıp, öncelikle normatif bir sistem olarak oluşturulmasıyla değil, daha ziyâde biyokimyasal bir sistem olmasıyla hukuktan farklıdır. Bu sebeple tıbbın geliştirdiği nezâret tarzları ve mobilize ettiği kaynaklar (ya da hâkimiyet ve meşrûiyet araçları) esas itibarıyla hukukunkilerden farklıdır. Bu, en nihâyetinde tıbbın, kendi iletişim kanallarını yansıtan, kavramsal araçlarının sosyolojinin araçları gibi olmayışı ve kat’i surette hukukun araçlarından farklı oluşunun sebebidir. Tıbbın iletişim şekillerindeki farklılık, hukuk sosyolojisinin karşılaştığı metodolojik meselelerle karşılaştırıldığında tıba dâir sosyolojik araştırmaların yüz yüze geldiği metodolojik meseleleri azaltması dolayısıyla, tıp ile sosyoloji arasındaki epistemolojik gerilimi biraz hafifletir. Hukuk sosyolojisini sosyolojinin diğer alt dallarından farklı kılan metodolojik meseleler, birbiriyle ilişkili olan hâkimiyet, iletişim ve meşrûiyet şeklindeki üç etkenin *birleşimi* olarak belirtilebilir:

(i) *Hâkimiyet tarzı*. Hukukun hâkimiyet tarzı kurumsal normatif denetimle kendisini gösterir. Dolayısıyla, hukuk ile sosyoloji arasındaki siyâsî çekişme ve disiplinler rekabetinin bir sebebi olan, hukuk ve sosyolojinin kurumsal normatif etkenlere yönelik ortak ilgisi.

(ii) *İletişim tarzı*. Hukukun kurumsal normatif etkenlere olan ilgisi, birçok açıdan sosyolojininkilere benzeyen, kendi iletişim tarzı ve kavramsal araçlarından ayırd edilemez.

(iii) *Meşrûiyet tarzı*. Hukuk, toplumsal düzenin resmî kaynağı olarak geliştirdiği işlevler üzerinden kendi kimliği ve özerkliğini yaratarak kendisini meşrûlaştırır. Hukukun ‘doğruluk’u kendi kimlik ve özerkliğinin özüdür ve, bir

⁶⁵ Le Fanu ‘ya göre (op. cit., n. 59, p. 271), 1970 ve 1980’ler boyunca, iyileştirici yeniliklerdeki azalmanın geride bıraktığı ‘entelektüel boşluk’u doldurmak amacıyla, epidemiyoloji (ki sosyoloji burada gün yüzüne görünür) ve genetiği kapsayan, tümüyle yeni bir tıbbî paradigmaya dayalı vakıflar kurulmuştu.

tarafтан, alternatif tanımlara karşı kendisini koruma becerisiyle, diğer taraftan göreceli olarak güvende bulunan kendi uğraşsal ve meslekî temelleriyle bağlantılıdır.

İlk iki etken, yukarıda tartışılan metodolojik meselelerin kaynaklarından bazılarının kavramsal olduğuna işâret etmektedir. Bu gözlem, geleneksel tıptan farklı bir terminoloji kullanan tıbbî sosyolojinin göreceli başarısıyla da desteklenmektedir. Hukuk sosyolojisinin kendisini hukuk biliminin kavramsal araçlarından âzâde kılması ve bu metodolojik risklerden kaçınmak için hukukçu ve siyâsetçilerin bakış açılarından uzak durması gerektiğini ileri sürmek ilk bakışta cezbedicidir. Fakat, hukukun dâhilî işleyişlerinin sosyolojik önemini hesaba katmak ve üçüncü etken nazarında hukukun alternatif tanımlara karşı kurumsal direncine işâret etmekle, böyle bir kavramsal bağımsızlık yalnızca hukuk sosyolojisinin hukuk uygulaması ve eğitimi nazarında marjinalleşmesini artırmıştır. Bu durum, dikkatlerimizi bu metodolojik meselenin kurumsal sebepleri ve sosyolojik kuramlaştırmanın sınırlamalarına çevirir. Farklı bir deyişle, yukarıdaki etkenler söz konusu meselenin yeni kavramsal araçların ve yeni bakış açılarının geliştirilmesiyle kuramsal olarak çözülemeyeceğini göstermektedir. Bu metodolojik meselelerin temelinde bulunan sebepler en nihâyetinde kurumsaldır ve hukukun tümüyle kurumsal gücünün hukuk sosyolojisine gölge düşürdüğü gerçeğinin bir sonucudur. Kısacası, bir toplumsal denetim kurumu ve akademik bir disiplin olarak hukukun gücü ve ilgisi mantıkî argümantasyonun varsayılan gücü ya da yalnızca hukuka dâir sosyolojik kuramlaştırma sâyesinde ortadan kaldırılmamaktadır. Hukuk sosyolojisinin kurumsal temelini sağlamlaştırmanın bir yolunu bulmaya ihtiyacımız var. Bu akılda tutularak ve metodolojik meselelerin kurumsal karakterinin yol açtığı engelleri aşmak için, dikkatimizi hukuk sosyolojisinin kurumsal yapısına, onu bilimsel bir araştırma alanı olmasını sağlayacak ve onu ‘sosyo-hukukî mücadeleler mahalli’ kılabilen olan uygulamalara yönlendirmeliyiz.

1. Bilimsel İddialar ve Söylemsel Uygulamalar

‘Mücadeleler mahalli’, bilimsel faaliyetin toplumsal doğasını vurgulamak için Bourdieu’den ödünç alınan bir kavramdır. Bourdieu’ya göre bilimin

sahası, kendine has güç dağıtımı, tekelleri, mücadeleleri, stratejileri, çıkarları ve kârlarıyla birlikte, toplumsal bir sahadır. Fakat, tüm bunların ötesinde, genel kanaatin aksine, düşüncelerin tam bir rekabetinin ve farklılaşmamış bir ‘bilimsel topluluğun’, sonuç olarak tüm kendi mensuplarına empoze edilecek normlar ve değerler üretme teşebbüslerinin değil, fakat ‘bilimsel iddialar (*scientific stakes*)’ için mücadele eden muhalif güçlerin etkileşiminin ürünü olan, rekabetçi mücadeleler mahallidir⁶⁶.

Aslında, Bourdieu derûnî bir mantık ve düşüncelerin tam bir rekabetinin bileşimi olarak gelişen entelektüel bir saha çağrışımı yapan geleneksel bilim kavramından (ve bazı açılardan, bilimin gelişimi hakkında Kuhn’un açıklamasından dahi)⁶⁷ uzak durur⁶⁸. Bunun yerine, çeşitli bilimsel uygulamaları, ürettikleri ve varsaydıkları özel ilgi formları açısından tasvir eder ve bu uygulamaların ‘bilimsel otorite (prestij, bilinirlik, şöhret, vs.) elde etmeye yönlendirildiği’ni⁶⁹ ileri sürer. Bir bilim sahasında özel ilgi formu olarak görülen şey ve dolayısıyla bu ilgiyi karşılamak için geliştirilen stratejiler daima iki taraflıdır. Bu ilgi kısmen siyâsî (ve siyâsî çekişmeler akademiye girdiğinde bunlar epistemolojik çekişme formuna bürünür ve bu açıdan ifâde edilirler) ve kısmen de güdülen amaçlara en uygun düşen bir bilim tanımını diğerlerine empoze etme ihtiyacının ürünüdür.

Burada, Bourdieu’nün incelemesine dayanarak, yukarıda tartışılan metodolojik meselelerin en nihâyetinde ‘sosyo-hukukî mücadeleler mahalli’, yani hukuk sosyolojisinin akademik otorite, prestij ve tanınma gibi ‘bilimsel riskler’ için mücadeleye girişen muhalif güçlerin etkileşimi sâyesinde üretilme ve yeniden üretilme şekli olarak, bu sahanın durumunu yansıttığını ileri sürüyorum. Bu sebeple, hukukun ‘doğruluk’unun özgünlüğü ve erişilemezliği inancına, bu sahadaki araştırmacıların kurumsal âdiyeti ve akademik ilgileri ve onların neleri bi-

⁶⁶ P. Bourdieu, ‘The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason’ (1975) 14 *Social Science Information* 19, at 21.

⁶⁷ Bourdieu’ya göre (id.) ‘büsbütün bilimsel belirlemeler ile büsbütün toplumsal belirlemeler arasında ayırım yapmak boşunadır.’ Fakat T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution* (1962)’in bazı yerlerinde –örneğin, ‘bilimsel devrimler’in ‘paradigmalar’ın tükenişine işaret ettiğini söylediği bölüm– bilimsel uygulamanın derûnî mantığının gücüne inanır izlenimi veriyor.

⁶⁸ Kuhn, id.

⁶⁹ Bourdieu, op. cit., n. 66.

limsel risk olarak gördükleri açısından da bakılmalıdır. Sosyo-hukukî araştırma yapanların çoğunun kökleri, hukuk sosyolojisinden başka yerde, kendi bilimsel mücadelelerini yürüttükleri ve kariyerlerini kazandıkları ve kendi bilimsel otoritelerini, dolayısıyla da disiplinler kimliklerini elde ettikleri disiplinlerde bulunur. Sonuç olarak, hukuk sosyolojisinin kendi çıkarları için mücadele etme gereğini duymazlar. Bu, ayrıca bu sahadaki bazı araştırmacıların, hukuk biliminin ‘bilimsel iddialar’ı için olan mücadelesine katkıda bulunmadığı takdirde bu sahanın bir değer taşımadığını îmâ edecek şekilde, hukuk sosyolojisini hukuk bilimine nazaran ‘yardımcı’ olarak görmelerine de sebep teşkil etmektedir⁷⁰. Bu alanı bir yardımcı olarak gören araştırmacılara göre sosyo-hukukî araştırma, hukuk araştırmasına yönelik olarak geleneksel hukukî çalışmaları tamamlayan, hukuk, sosyoloji, kültürel çalışmalar, toplumsal siyâset vs. gibi diğer disiplinlerin süregiden mücadelelerinde savaş *stratejilerinin* bir parçası olarak istifâde edilebilecek alternatif bir ‘yaklaşım’dan ibârettir.

Özetlemek gerekirse, hukuk sosyologlarının yüz yüze geldiği özgün metodolojik engeller, her şeyin ötesinde hukukun kurumsal gücünün bir sonucudur, fakat ayrıca bir bilimsel mücadeleler mahalli olarak hukuk sosyolojisinin kurumsal zayıflığının bir ürünüdür. Dolayısıyla, hukuk sosyolojisi *diğer* disiplinlerin –ki bunlar arasında bazılarının (hukuk gibi) kendi ‘doğruluk’unu erişilemez kılmada yerleşik bir çıkarı vardır– disiplinler risklerini yeniden üretme ve geliştirmek için vardır. Hukuk sosyolojisinin bu metodolojik kusurlarının muhtemel giderimleri, bu sebeple, ilk olarak hukuk sosyolojisinin bilimsel iddialarının öneminin aydınlatılması ve tartışılması, ikinci olarak da, anaakım sosyolojiye bağlı olması ve onda kök salmasına rağmen, hukuk sosyolojisinin bir araştırma sahası olarak kendine hâs kurumsal ahvâlinin bulunduğu kabul edilmesinde aranmalıdır.

Hukukun, yüce ulemâsınca belirlendiği şekliyle, ‘doğruluk’una erişilemezlikle başa çıkmak için, hukuk sosyolojisinin kendi bilimsel risklerini güvence altına almaya ve kendisini, kendi nâmına sosyo-hukukî mücadelelerin mahalli hâline dönüştürmeye ihtiyacı vardır. Bu dönüşüm entelektüel (fikirlerin, kuramsal varsayımların, mesele hâletmede geleneksel yaklaşımların eleştirel olarak

⁷⁰ Hukuk sosyolojisine ‘yardımcı’ yaklaşıma yönelik tartışma için bkz. Banakar, op. cit., n. 23.

yeniden incelenmesini gerektirerek) olduğu kadar, siyâsî (bu sahadaki güç dağılımını etkileyecek şekilde kurumsal ve maddî değişiklikler getirerek) de olacaktır. Böyle bir dönüşüm, ancak hukuk sosyolojisi, mücadelelerini kendi bilimsel riskleri için değerli kılacak yeterince akademik sermaye ile kendisini teçhiz etmek için zarurî olan akademik özerklik ve disiplinler olgunluk kazanmayı başardığı takdirde gerçekleşecektir.